

Lev Tuma in Krunislav Heruc: Ustanovitelja in meceni jugoslovanskih kulturnih društev v carski Rusiji

JEVGENIJ FIRSOV

Moskovska državna univerza Lomonosov
Fakulteta za zgodovino
Leninskiye Gory
RU-119992 Moskva

POVZETEK

Slovenec Lev Ferdinand Tuma (1883–1961) in Hrvat Krunislav Heruc (1859–1928?) sta bila v predrevolucijski Rusiji prva in najpomembnejša kulturnika iz južno – slovanskih področij. Leta 1892 izide zbornik (urednik Heruc) "Slovanska muza", v kateri se nahaja tudi izbor slovenske poezije Franceta Prešerna in Simona Gregorčiča.

Heruc v času I. svetovne vojne deluje v hrvaško – ruskem društvu "Juraj Križanič". Pri delu mi pomaga tudi Lev Tuma. Sodelovanje Heruca in Tume je trajalo do oktobrske revolucije, ki je nobeden od njiju ni sprejemal. Tuma se po l. 1917 vrne v domovino, Heruc pa odide v Gruzijo, ki je še niso zasedli boljševiki. Tam poleg že obstoječe ideje slovanskega sodelovanja razvije tudi koncept češko – gruzinskih odnosih oz. t.i. evroazijsko idejo. Tuma in Heruc sta si prizadevala za enakopraven položaj Hrvatov in Slovencev v različnih okvirih sodelovanja s slovanskimi narodi.

Ključne besede: Lev Tuma, Krunislav Heruc, carska Rusija, enakopravnost, evrazijska ideja

ABSTRACT

LEV TUMA AND KRUNISLAV HERUC: FOUNDERS AND BENEFACTORS OF YUGOSLAV CULTURAL ASSOCIATIONS IN TSAR RUSSIA

Slovenian Lev Ferdinand (1883–1961) and Croat Krunislav Heruc (1859–1928?) were in pre-revolution Russia the first and the most important cultural representatives from the southern-Slavic areas. In 1892, the collection with the title "Slavic Muse" was edited (Heruc as editor) with the selection of Slovene poetry of poets France Prešern and Simon Gregorčič. During WWI, Heruc was active in the Croat-Russian association "Juraj Križanič". He was helped by a Slovene Lev Tuma. Collaboration between them lasted up to the October Revolution, which was not accepted by Tuma and Heruc. In 1917, Tuma returned to homeland and Heruc went to Georgia, which was not yet occupied by the Bolsheviks. There he also developed, besides already existent idea of Slavic collaboration, the concept of

Czech-Georgian collaboration and "Euro-Asian idea". Tuma and Heruc fought for equality of rights in collaboration of Slavic nations.

Key words: Lev Tuma, Krunislav Heruc, Tsar Russia, equality of rights, Euro-Asian idea

Lev Ferdinand Tuma (1883–1961) in Hrvat Krunislav Heruc (1859–1928?) sta bila v predrevolucijski Rusiji prva in najpomembnejša "jugoslovanska" kulturnika, ki sta tam širila seznanjala ljudi z južno – slovanskimi narodi in z njihovim zgodovinskim razvojem in dosežkih ter tako pomagala k popularizaciji kulturnih dosežkov jugoslovanskih narodov. V ta namen sta ustanovila nekaj kulturnih društev, ki so si prizadevala za med-slovansko zблиžanje. Čeprav sta bila različnih narodnosti in sta bila tudi starostno precej različna, ju to ni oviralo pri njunem plodovitem sodelovanju v pogojih carske predrevolucijske Rusije. Po oktobrski revoluciji pa se je Krunoslav Heruc moral preseliti v Gruzijo, kjer je nadaljeval svoje civilizacijsko poslanstvo zблиževanja različnih narodov.

Krunislava Heruca lahko štejemo k "ruskim staroselcem", saj je v Rusijo prišel že leta 1886. Lev Tuma pa je prišel v Rusijo šele spomladi 1914. Čeprav sta se oba poročila v Rusiji, se je Krunislav Heruc predstavljal kot emigrant, medtem ko je bil Lev Tuma predstavnik podjetja "Salamander", zato nanj ne moremo gledati kot na "pravega" emigranta. S pomočjo svojega podjetja je Leva Tuma po oktobrski revoluciji tudi odšel nazaj v zahodno Evropo, kjer je nadaljeval s svojimi dejavnostmi.

Delovanje obeh v Rusiji si lahko orišemo s pomočjo arhivskega materiala, ki ga hranijo Državni arhiv Ruske federacije v Moskvi (GARF), Oddelek pisnih virov Državnega zgodovinskega muzeja v Moskvi (OPI GIM), Arhiv Narodnega muzeja v Pragi in Rokopisna zbirka NUK v Ljubljani.

Krunislav Heruc je proti koncu 1870-tih let študiral na filozofski fakulteti zagrebske univerze. Poleg drugih predmetov je študiral tudi zgodovino ruske književnosti in prevajal iz ruščine. V času počitnic je redno potoval po sosednjih slovanskih deželah, kar je še povečalo njegovo navdušenje za slovanstvo.

Če pogledamo njegovo emigrantsko pot v Rusijo, je gotovo, da se je leta 1886 znašel v Moskvi in na začetku leta 1887 v Petrogradu. Tam je začel delati za časopis "Slovanske novice" (Slavijanske izvestija). Urednik časopisa Visarijon Komarov mu je dal na voljo sobo v svojem domu v Petrogradu. Krunislav Heruc je tam nameraval odpreti svojo slovansko knjigarno. Sredstva za ustanovitev slovanskega knjižnega podjetja – založbe, svojega prvega večjega načrta v Rusiji, je dobil kot sodelavec v raznih ruskih knjižnih izdajah. Kot nalašč mu je prišla prav tudi materialna pomoč Slovanskega dobrodelnega društva.

Najprej je začel delati kot poslovodja v trgovini A.S. Suvorina, kar je bila za K. Heruca dobra šola. Kmalu nato, po poroki z Rusinjo, so na Nevskom 74 v Petrogradu odprli "Rusko-Slovanski knjižni sklad", ki je nekoliko kasneje postal še trgovina in kmalu začel tudi z založniško dejavnostjo. Takrat mu je Slovansko dobrodelno društvo za vse narejeno dalo posojilo 500 rubljev.¹ V začetku 1890-tih let se je v slovanskih deželah pojavilo veliko zanimanje za slovanske knjige, posebno med Bolgari ter Čehi, Hrvati,

¹ Rovnjakova L.I.: Rusko-Slovanska knjigarna v Petrogradu// Podjarmljeni Slovani in ruska kultura, L., 1978, str. 89.

Srbi in drugimi narodi, ki so bili še vedno podjarmljeni v različnih deželah. K. Heruc je sodeloval tudi pri izdaji Antologije sodobne slovanske poezije. Ob koncu 1880-tih let je izšel prvi izid te zbirke z naslovom "Bajan". Leta 1892 so zbornik, močno predelan in dopolnjen, znova izdali pod naslovom "Slovanska muza".² V tej antologiji je bila obširno predstavljena tudi slovenska poezija. Poleg šestih pesmi Franceta Prešerna je bilo predstavljeno tudi pesniško ustvarjanje Simona Gregorčiča. V opombah, kjer so bili biografski podatki, so o Simonu Gregorčiču zapisali, da je "enako silen tako v strastnem šepetu ljubezni kot v nežnem vzdihu proseče duše kot v groznemu navalu besa". Poleg tega so ugotovili, da v Gregorčiču gori velika ljubezen do njegovih "soočetnjakov" – Slovencev.³

Vendar pa v poslovnemu življenju K. Herucu ni šlo vse po sreči. Leta 1893 je njegova Rusko – slovanska knjigarna prišla v druge roke in praktično prenehala poslovati.

Nato je v letih na prelomu devetnajstega v dvajseto stoletje Krunislav Heruc delal kot knjižničar v ruskemu parlamentu – dumi, kjer se je seznanil z nekaterimi vodilnimi takratnimi državniki. V tem času je tudi šel skozi "šolo neoslovanskega preporoda", ki jo je vodil češki politik K. Kramarž. Njega je Heruc osebno poznal iz časov, ko je sodeloval pri "Vladnem vestniku" (ruske vlade) in v društvu "Rusko zrno". To društvo je delovalo v letih 1908–1914 in je pomgalo posestnikom in kmetom pri obdelovanju zemlje, rokodelstvu in obrti. Heruc je postal član in tajnik sveta društva "Rusko zrno". V okviru delovanja tega društva je Heruc veliko potoval izven Rusije (predvsem po "podjarmljenih" po slovanskih deželah Češki, Moravski itd) in se učil pomagati kmetom in posestnikom. S pomočjo K. Kramarža je društvo "Rusko zrno" začelo delovati tudi na Češkem. Cilj teh potovanj ni bil toliko v gospodarskem sodelovanju, ampak predvsem v kulturnem in moralnem povezovanju Rusije in ostalih slovanskih narodov. Vtise in izkušnje iz potovanj so Herucu objavljali v društvenem glasilu "Izvestijah" in tudi v drugem ruskem tisku.⁴

Delovanje društva "Rusko zrno" pa ni bilo vedno najbolj blesteče. Edeni iz članov sveta društva, kasnejši general-major M. Baljasnij, je leta 1910 pisal L. M. Savelovu: "Obed z češkimi nogometaši se je končal popoldne 9-tega, toda A.A. Stolipin me je prigljal v komisijo za iskanje sredstev za "Rusko zrno", t.j. preprosto izbrati moramo za predsednico njeno baroneso Nolken".⁵

Kot sledi iz prej neznanega pripisa, je "Rusko zrno" pravzaprav nastalo na pobudo Krunislava Heruca in je dejansko bilo njegovo delo. Očitno pa mu je v društvo uspelo pritegniti tudi vladne kroge in ljudi iz dume. Predsednik sveta društva je bil V. I. Denisov. Leta 1920 je K. Heruc v pismu K. Kramaržu povedal naslednje: "Dragi g. Kramarž. Leta 1908 ste mi vi v Petrogradu, skupaj z g. Hribarjem (ljubljski župan Ivan Hribar) izkazali veliko podporo, ko sem ustanavljal društvo "Rusko zrno". Društvo je imelo velik idejni uspeh in je odigralo pomembno vlogo v rusko-slovanskih odnosih (v začetku 20. Stoletja, op. J. F.) v vprašanju o poteh zmage narodnega gospodarstva in narodne samoizgraditve v Rusiji. Samo pošastni zgodovinski orkan, ki že sedmo leto divja v Rusiji (Heruc misli na prvo svetovno vojno in porevolucionarno dobo v Rusiji,

² Slovanska muza. Prevodi V.V. Umanova-Kaplunovskega. Petrograd, 1892.

³ Isto tam, str. 166. V tej izdaji so omenjali tudi povest Frana Levstika Martin Krpan, ki je prevedena iz slovenščine v ruščino (prevedel M. Hostnik) izšla v reviji "Panteon literature" leta 1888.

⁴ Rovnjakova L.I.: Ukaz. Soč: str. 101–102.

⁵ Državni zgodovinski muzej, Oddelek pisnih virov, f. 216, d. 38. Pismo M. Baljasnova L. M. Savelovu, 6. 10. 1910, l. 24.

op. J. F.), je zatemnil njegovo vlogo. Toda prepričan sem, da bodo po zatišju ideje "Ruskega zrna" spet zajele podobno mesto v ruskem in medсловanskem življenju".⁶

V začetku dvajsetega stoletja je Heruc skušal organizirati tudi vseslovansko ekonomsko gibanje na znanstveni osnovi, ki bi lahko postalo tudi vseslovanska ekonomska stranka. Neoslovanske ideje "Ruskega zrna" pa je ta čas na Hrvaškem širil predvsem Stjepan Radić, ki je tudi osebno sodeloval v delu tega društva. Čeprav osnova delovanjadrustva "Rusko zrno" ni bila kmetijska v gospodarskem pogledu, pa je večkrat izražalo interese, ki so bili blizu vladnim krogom in nadvse pomembni za ekonomsko življenje ruske družbe. Nekaj neoslovansko usmerjenih članov "Ruskega zrna" se je po letu 1910 pripravljalo tudi na ustanovitev "Slovanske banke".

Kot svojevrsten vrhunec dejavnosti "vseslovanskega zbliževanja" Krunoslava Heruca v Rusiji lahko štejemo obdobje prve svetovne vojne. Zelo pomembna je bila njegova vključitev v delo Hrvaško-ruskega društva "Juraj Križanić" in njegova skrb za vojne ujetnike slovanskega rodu. Pri tem delu mu je začel pomagati njegov mladi tovariš Lev F. Tuma,⁷ posebno ko je šlo za Slovence. V sodelovanju z Levom Tumo je društvo "Križanić" organiziralo javna predavanja o zgodovini, kulturi in književnosti Slovencev.

Pri preučevanju dejavnosti rusko-slovanskih društev, podobnih hrvaškemu društvu "Križanić" ali pa slovaškemu društvu "L. Štura",⁸ se moramo izogibati temu, da na njih gledamo kot na nosilce "panslovanstva". V prvem letu vojne so tudi konservativni predstavniki slovanskega tabora, kamor lahko štejemo tudi Krunislava Heruca, začeli spreminjati svoj "panslovanski koncept slovanske enotnosti". Tudi najbolj pravoverni predstavniki te miselnosti so leta 1917 prenehali govoriti o avtonomijah v okviru Rusije, temveč so govorili o zvezi slovanskih držav, pod možnim vodstvom Rusije, toda ne v njenih okvirih. Tudi nastajanje rusko-slovanskih društev v Rusiji v obravnavanem času se je pojavilo kot zakonito izpolnjevanje in v določeni meri praktično udejstvovanje idej slovanske enotnosti, povezano tudi z vojnimi uspehi. Tedaj, v začetnem obdobju prve vojne, so bila na vzhodni fronti osvobojena velika področja, poseljena s slovanskim prebivalstvom. Davna pričakovanja slovanskih voditeljev so se ob osvobodilni vlogi Rusije začela krepiti. Toda tedanji slovanski voditelji so imeli pri tem prisoten pluralizem pogledov na prihajajoče rešitve nacionalnega vprašanja slovanskih narodov.

Hrvaško-rusko društvo "Križanić" je tako nastalo leta 1915 na pobudo Krunislava Heruca, s podporo M.I. Garapiča in s pomočjo slovenca Leva F. Tume. Lev Tuma se je rodil v preprosti čevljarški družini. Študiral je zunanjo trgovino na Dunaju in zavarovalništvo v Londonu in Göttingenu (1909–1910) Od leta 1915 je bil član jugoslovanske komisije v Rusiji.

Statut društva "Križanić" je bil uradno potrjen 7. oktobra 1915, ustanovni sestanek pa je bil 25. oktobra istega leta. Tako je V.A. Monastirev 16. novembra 1915v pismu L.M. Savelovu s ponosom zapisal, "da je jutri v Metropolu zasedanje Rusko-hrvaškega društva".⁹ Sodeč po časopisih je to društvo delovalo na naslovu Petrovska cesta (Petrovskoe šosse) št. 64 v Moskvi. Toda kot je bilo običajno so bila zasedanja društva v poslopju hotela Metropol. Tu so se tudi že zbirali člani "Slovanske povesti" (Slavjanskije besedi). Društvo "Slovanska povest" je bilo očitno del društva "Križanić" in iz arhivskega materiala lahko vidimo, da so se v "Slovanski povesti" ukvarjali z

⁶ Archiv Narodnih muzeja Praha. F. K. Kramarž. 2/5 641.

⁷ V vojnih letih je bilo pri Slovanih ime Ferdinand nepriljubljeno, zato se je v Rusiji podpisoval kot Lev F., v slovenski literaturi pa je njegovo ime pravilno zapisano kot Ferdinand Lev Tuma.

⁸ Jevgenij Firsov: slovaško-rusko društvo Ljudevit Šuster//Rusija XXI, no 1–2, 1997, str. 87–102.

⁹ OPI GIM, f. 216, d. 20/b2. Pismo V.A. Monastireva L.M. Savelovu 16. 11. 1915.

vseobsežno kulturno-prosvetno slovansko problematiko. Tako so v načrtih društva "Slovanska povest" za november in december 1915, med drugim napisali naslednje teme (izbral J. Firsov):

- zaveza Juraja Križaniča slovanstvu
- življenje in delo hrvaškega škofa J. J. Štrossmayerja
- zgodovina srbske književnosti
- zgodovina slovaške književnosti in drugo.

Delovno zasedanje pa je bilo posvečeno tudi temi "Slovenci, njihova zgodovina in književnost". Najprimernejš kulturni delavec za vsa ta področja je bil Lev. F. Tuma, ki je bil na začetku dvajsetega stoletja v svoji domovini tudi urednik časopisa "Naš list", nato pa "Nova doba".¹⁰ Nekaj kratkih podatkov o življenju tega slovenskega domoljuba najdemo v Slovenskem biografskem leksikonu (knjiga XII, Ljubljana 1982). Kratek prispevek o njem je tudi v Enciklopediji Slovenije 13 Š-T (Ljubljana 1999, str. 393–394). O bivanju Leva Tume v Rusiji tu piše, da je v letih 1916–17 tu izdajal časopis "Jugoslavija". Toda natančne analize te njegove založniške dejavnosti še ni. Očitno je raziskovalce tega obdobja do sedaj bolj zanimal znani slovenski domoljubni delavec Henrik Tuma (1858–1935), sicer stric Leva Tume.

K vloži Leva Tume za prepoznavnost Slovencev v Rusiji se bomo še vrnil, sedaj pa se vrnimo k njegovi dejavnosti v društvu "Križanič". Uradno sploh ni bil član hrvaško-ruskega društva "Križanič", in tudi sam je trdil, da v društvu "Križanič" ni deloval. Kar pa še ne pomeni, da ni sodeloval v dejavnostih tega društva, saj so ga področja delovanja "Slovanske povesti", ne samo glede Slovencev, zelo privlačila.

Poudariti velja, da je društvo "Križanič", ki se je v svojem delovanju najbolj posvečalo hrvaškim in jugoslovanskim temam, načrtno izdajalo vseh zbranih del Juraja Križaniča. Zato je društvo že leta 1915 začelo zbirati sredstva za postavitve spomenika Juraju Križaniču v Moskvi v letu 1917 (ob 300-letnici njegovega rojstva) in takrat načrtovalo tudi zbor darovalcev. To zamisel so nato preprečili revolucionarni pretresi v Rusiji.

Tudi v današnjem času lahko vidimo, da kulturno delovanje društva "Križanič" in "Slovanske povesti" ni bilo zaman. V dejanjih takratnih "jugoslovanskih" kulturnikov lahko najdemo marsikaj dragocenega. Čeprav je bila v teh časih vsepovsod prisotna retorika "vseslovanstva", bi lahko skrite misli mnogih "jugoslovanov" v takratni Rusiji lahko prenesli v čas sprememb in nastajanja novih držav na Balkanu ob koncu dvajsetega stoletja. Kot tako lahko vzamemo predvidevanje Krunoslava Heruca o podrobnostih v srbsko-hrvaških odnosih iz leta 1915. Ugotovil je, da "ne glede na podobnost jezikov obeh narodov, združiti jih prekmalu in nasilno, bi pomenilo usmeriti njuni življenski sili v notranjo borbo in s tem ogroziti vseslovansko združevanje. Hrvati ne morejo biti vključeni v srbsko državo zaradi zgodovinskih, socialnih in gospodarskih razlogov". Krunoslav Heruc je poudarjal tudi, da je "hrvaška ideja" v primerjavi s "srbsko" enako močna in enako velika.

Glede na prve programske materiale so si v društvu najprej predstavljali vseslovansko rešitev kot "enotno, svobodno, veliko Slavo pod vodstvom Rusije". Prva poslanica društva se je glasila: "Rusija je dolžna združiti vse slovanstvo ne samo v političnem, kot tudi v gospodarskem in kulturnem pogledu."¹¹ Ta teza pa se potem v drugemu gradivu društva ne ponavlja več.

¹⁰ O tem glej: Gantar Godina, Irena: Masaryk in Masarykovstvo pri Slovencih. Ljubljana 1987, str. 42.

¹¹ Državni arhiv Ruske federacije (GARF), f. 579, Op. I.D. 1578.

Kot nam priča razna zapuščina, je bil Krunislav Heruc v teh časih zelo blizu, tako osebno kot duhovno in konceptualno, predsedniku Slovaško-ruskega društva Ljudovita Štura, uslužbencu ruskega dvora L.M. Savelovu (tudi predsedniku Ruskega rodoslovnega društva). Ob podpori vidnejših ruskih državnikov, kot sta A.V. Krivošein in A.D. Samarin, je Krunislav Heruc želel v Rusiji organizirati tudi samostojen uradni organ za reševanje "občeslovanskih" vprašanj in za razdeljevanje funkcij med razne slovanske organizacije in posameznike, kar bi prineslo večjo usklajenost v dejavnosti slovanskih narodov.¹² Delo je steklo, tako da se je kmalu zbral začetni krog slovanskih javnih delavcev, med katerimi so bili najpomembnejši I.N. Gučkov, dvorni plemič F.I. Tjutčev, A.J. Gerovskij, S.O. Koniček, L. F. Tuma in drugi.¹³ Društvo "Križanić" je dobilo pomembno nalogo organizirati dejavnosti za skrb in podporo v Rusiji se nahajajočih slovanskih vojnih ujetnikov. Društvo je v zvezi z vsem tem začelo ustanavljati novo društvo "Slovansko veselje" (Slavjanskoj radi), ki je nastalo leta 1916 po zamisli društva "Križanić" in društva "Štura". Za načrte društva so razglašali "podpirati pot združevanja čim večjega števila slovanskih društev za kulturno, gospodarsko in politično enotnost Slovanov".¹⁴ V zamisli statuta so načrtovali ustanovitev naslednjih oddelkov: gospodarsko-industrijskega, ki "načrtuje gospodarsko vzajemnost in se bori proti nemškemu nasilju"; vojni oddelek, "ki v času vojne organizira prostovoljne odrede, delovne skupine in beleži Slovane, ki so padli v ujetništvo"; in državni oddelek, ki se ukvarja z "državno-pravnimi osnovami vseslovanske zveze".¹⁵ Z vojnimi ujetniki pa se je začelo ukvarjati tudi Češko-rusko društvo "Jan Hus", ustanovljeno tudi v Moskvi, tudi zato, da bi "naši ujetniki videli in ohranili rusko prijaznost in ljubezen, da bi jo nato prenesli v svojo domovino". (Videli pa so še veliko stvari, op. J. F.)

Iz leta 1916 se je ohranil še en pomemben programski dokument – službeni zapis skupine slovanskih javnih delavcev, ki so vstopili v že omenjeni začetni krog. V tem programskem dokumentu so vidni pomembni premiki v poti vseslovanske zveze. Sedaj so načrtovali sožitje slovanskih narodov v lastnih narodno-teritorialnih enotah. Pri tem bi vsem Slovanom zagotovili položaj sorazmeren z njihovimi narodnimi tradicijami, in tudi ohranitev njihovih prejšnjih politično-pravnih dosežkov, na katerih so temeljili pred vključitvijo v vseslovansko zvezo, "na načelih polne narodne in teritorialne avtonomije, razen oblastnih stvari splošnega značaja (vojnih, diplomatskih, političnih)". Po dokumentu lahko sodimo, da se je v programu ohranil "panslovanski karakter", morda celo povečal.

Zato pa so materiali društva "Križanić" polni stremljenja za dejansko uresničitvijo idej slovanske enotnosti, predvsem pa za izgradnjo dostojne organizacije za pomoč slovanskim vojnim ujetnikom in preko "prizadevanj za njihovo duševno ravnovesje" za uresničevanje te ideje. Društvo si je prizadevalo, da bi vojaške ujetnike slovanskega porekla vzgojili v osnovo za nastanek bodoče vseslovanske zveze. Društvo je bilo aktivno vključeno v organizacijo dobrovoljnih odredov, v katerih so bili pripadniki južnih Slovanov, pod okriljem Srbskega dobrovoljnega korpusa.¹⁶ Prav boj za enakopraven položaj Hrvatov in Slovencev v okvirih te prostovoljne vojaške formacije je privedel društvo "Križanić" do zelo zaostrenih odnosov s srbskim vojaškim poveljstvom tega korpusa. Ker pa so imela prizadevanja K. Heruca in društva "Križanić" bolj splošno

¹² Firsov, J. F.: Ukaz. soč., str. 98.

¹³ Isto tam, str. 99.

¹⁴ GARF, f. 579, Op. I. D. 1578, L. 3–4.

¹⁵ Isto tam.

¹⁶ V zvezi s temi dogodki: Ocak, I.: Hrvatsko-ruske veze, Zagreb 1993, str. 122–123.

vsebinsko, se niso mogla spuščati v samo vojaško strukturo dobrovoljnih odredov. A vseeno se je korpus iz srbskega primenoval v jugoslovanski, enakovredna je postala uporaba cirilice in latinice, iz srbskih polkov so nastali polki Slovencev in Hrvatov s svojimi poveljniki njihove narodnosti. Posebno pozornost je društvo "Križanić" posvetilo neogibnemu in občutljivemu vprašanju veroizpovedi, tako da so vedno pazili, da niso pomešali katolikov in pravoslavnih. Kot je videti, je bila ta demokratična drža tudi vzrok za vnetje spora s srbskim poveljnikom Petrom Živkovićem, ki je zahteval ukinitve društva "Križanić".

Na kulturno-prosvetnem področju delovanja društva "Križanić" pa sta se Lev Tuma in Krunoslav Heruc ves ta čas posvečala tudi Slovincem. Velik uspeh Leva Tume kot slovenskega narodnostnega delavca v Rusiji je bila ustanovitev slovenskega društva "Jugoslavija" septembra 1915. Kot je videti iz imena društva, so bile ideje jugoslovanstva, ki so imele korenine še v času pred prvo svetovno vojno, v Rusiji še vedno priljubljene. Denarno pomoč za to društvo (prek katere so dobili tudi zadnjo kopejko) je v Petrogradu začelo zbirati uradno glasilo slovenskih emigrantov z društvenim imenom "Jugoslavija – glasilo Slovencev", ki je izhajal v slovenščini. Pod tem naslovom je bil napisan še podnaslov "Jugoslavija" v ruščini. Po težavah v tehničnih pripravah prvi številki tega glasnika ni uspelo iziti leta že 1915, ampak je prva (dvojna) številka izšla 8. oktobra 1916. Glasnik so izdajali do 1. (14.) septembra 1917, skupaj je izšlo devet števil. Polega izvirnika v slovenščini so hkrati tiskali tudi rusko različico glasnika. Te izvode mi je uspelo najti v Rokopisnem zbirki NUK v Ljubljani.¹⁷ Tu hranijo edinstvene primerke glasnika "Jugoslavija", ki jih je sodeč po zapisih, knjižnici podaril sam Lev Tuma, ko se vrnil v svojo rodno deželo po revoluciji v Rusiji leta 1917. Na časopisu je napisano: "Podaril F.L. Tuma, 5. 8. 19". Uredništvo časopisa je bilo v Petrogradu, na Petrogradski strani (Petrogradskoj storone), Polozova ulica 28, stanovanje 54.¹⁸ Vsekakor je bil Lev Tuma nesporno idejni oče "Jugoslavije", toda urednik urednik časopisa je bil v Rusiji živeči Čeh, gimnazijski učitelj Anton Mikš. Tako da lahko govorimo tudi o tesnem češko-slovenskem sodelovanju v Rusiji.

Do sedaj se je v razpravah poudarjalo izključno jugoslovansko-federalistično usmerjenost tako društva "Jugoslavija" kor tudi istomskega glasnika. Toda podrobnejše analize tega slovenskega časopisa v Rusiji kažejo, da je imel Lev Tuma v mislih predvsem slovenstvo, nato šele jugoslovanstvo.

Že v prvi številki (št. 1–2) "Jugoslavije" so poudarili: "Da bi popolnili našo narodno organizacijo za preobrazbo naše domovine, smo začeli izdajati prvi skromni slovenski glasnik v Rusiji. Tu se lahko izražamo bolj odkrito in bolj opredeljeno. Naša beseda pa bo bližja tudi samim Rusom. Vsebinska glasnika je namenjena izključno za slovensko narodnostno, in ne za strankarsko politiko". V programskem članku "Kaj hočemo" so določili naslednje cilje:

1. Neodvisnost in združitev vseh slovenskih dežel v notranje avtonomno Slovenijo.
2. Tesno enotnost, na eni strani z Hrvati in Srbi skozi združitev v skupno državo Jugoslavijo, in na drugi strani z ustanovitvijo teritorialne zveze z bodočo svobodno češko-slovaško državo. (Očitno so bili Slovenci v tesnih povezavah s češkimi in slovaškimi narodnimi buditelji v Rusiji, op. J. F.)

¹⁷ Za pomoč pri iskanju se iskreno zahvaljujem sociologu Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani Velku S. Rusu.

¹⁸ Celoletna naročnina je bila 5 rubljev, izven Rusije je bila naročnina dvojna, za vojne ujetnike je bil glasnik brezplačen (podčrtal J. F.), na glasniku je bila napisana tudi cena naročnine v angleščini, ker so glasnik brali tudi Slovenci v ZDA.

3. Uresničitev ne samo obrambno napadalne zveze vseh slovanskih držav pod zaščito Rusije, temveč tudi tesno zbližanje z rusko narodno kulturo in ruskim načinom mišljenja.¹⁹ Pod te točke je bil podpisan "Belokranjec".

Brez dvoma je bil Lev Tuma v tesnih stikih s češkimi narodnimi buditelji in se je v Petrogradu tudi srečal s T. G. Masarykom, ko je ta po februarški revoluciji bival v Rusiji in z njim razpravljal o narodnostnih problemih. O tem je sam Masaryk v svojem spominskem delu "Svetovna revolucija" napisal: "Ko sem prišel v Rusijo, je bil spor med Srbi ter Hrvati in Slovenci na višku, opaziti je bilo nesoglasja pri uresničevanju programov. Slovenci so izdajali "Jugoslavijo" in bili za uresničitev "velike Slovenije" v federaciji s Srbi in Hrvati. Njihova pojasnila nasproti mojim besedam niso neopredeljivost in čezmernost njihovega programa nič zmanjšala. Zaradi sporov se je jugoslovanska legija razbila, Slovenci in Hrvati so svoje oddelke ločili od srbskih in se nastanili v Kievu."²⁰

V že omenjeni prvi številki glasnika so poudarjali, da "Slovencev v Rusiji danes ni veliko" in razlagali, da so mnogi Slovenci vstopili v jugoslovansko vojsko v Odesi (srbski odred), da bi okrepili svojo zgodovinsko privrženost ruskemu narodu in si zaslužili pravico na samostojno narodno (duhovno in materialno) življenje.²¹

Celotno delovanje Leva Tume in izdajanje glasnika si zaslužita podrobnejšo analizo v posebni raziskavi. Tu pa, da bi podrobneje predstavili značaj glasnika ("Jugoslavijo" bi težko imenovali časopis), bi predstavili nekaj najbolj opaženih vsebin. V prvem glasniku št. 1–2 so med drugim naslednji naslovi: "Jugoslovanski komite v Londonu", "Slovenskim oficirjem", "Čehi in Slovenci" (v tem prispevku poudarjajo geslo "Kamor Čehi – tja tudi Slovenci" in sporočajo, da so po emigraciji T.G. Masaryka avstrijske oblasti aretirale njegovo hčerko, ki pa da se jim je smejala v obraz). V rubriki "Razno" sje bil naslov: "Glasbena Matica v Ljubljani". Poročali so tudi o celotnem delovanju Slovencev v Rusiji (tudi kdo je padel ali bil ranjen na fronti, kdo se bori na ruski fronti, pri čemer so navajali polna imena). V vsaki številki glasnika je bila tudi obširna rubrika "Vesti iz domovine – (Kranjske novice, Vesti iz Štajerske, Tržaške vesti, Koroška, Hrvatska)". V rubriki "Pomoč Slovincem" so navajali obseg darovanj za slovenska prizadevanja. Podnaslov "Koliko nas je v Rusiji" pa sam pove vse. V glasniku so objavljali tudi podatke o pošti, sporočili ali denarnih nakazilih, ki so prispela na naslov uredništva (sporočili so, na primer, da je Josipu Vidmarju prišlo nakazilo, ki mu ga je poslala mati iz Ljubljane).

Odnos do Rusije so opredelili v posebnem članku "Kaj pomeni za nas Rusija?". V njem so poudarjali, da ima ruska kultura za Slovence velik pomen. V tem času se je omenjalo, da dajejo Slovani Evropi duh miru in da so nosilci nove kulture v zgodovini človeštva. Veliko zanimanje je v glasniku zbudil tudi članek v nadaljevanjih "Slovanski popotniki v Rusiji", katerega avtor je bil Bogomil Vošnjak.

Kot je videti, je glasnik "Jugoslavija" izredno dobro obveščal, ne samo o tem, kaj se godi v Rusiji in na zahodu, ampak tudi, kaj se godi v slovenski domovini in v ostalih "jugoslovanskih" deželah. Brez pretiravanja lahko trdimo, da je glasnik, ki ga je izdajal Lev Tuma, za "ruske Slovence" in posebno za vojne ujetnike, ki so ga dobivali brezplačno, predstavljal edinstveno vez s slovensko domovino. Poudariti velja, da se je tudi Lev Tuma, ne samo Krunislav Heruc, v letih prve svetovne vojne v Rusiji zavzeto prizadeval za izboljšanje položaja slovenskih in "jugoslovanskih" vojnih ujetnikov in za zaščito njihovih narodnostnih pravic.

¹⁹ NUK, Rokopisna zbirka, "Jugoslavija", št. 1–2, 8. 10. 1916.

²⁰ Masaryk, T.G.: Svetova revoluce, Praha 1930, str. 281.

²¹ Enako kot opomba 19.

Vso človekoljubst delovanja Leva Tume v Rusiji in izdajanja glasnika "Jugoslavija" je seveda težko oceniti. Brez pretiravanja pa lahko govorimo o velikem zgodovinskem pomenu kulturno-prosvetne dejavnosti tega mecena in domoljuba za Slovence. Posebno zanimivi so tudi njegovi načrti o narodno-osvobodilnem boju Slovencev. Vsekakor bi si zaslužil večjo pozornost zgodovinarjev.

In kot lahko vidimo, so se narodni delavci, ki so v Rusiji delovali v jugoslovanskem gibanju, v veliki meri tudi zgledovali po T.G. Masaryku in in sklicevali nanj, ker se je v emigraciji že dolgo boril za neodvisno državo Čehov in Slovakov²² (včasih imenovano "Zahodna Slavija"), ki je bil kot nekaka protiutež neuresničljivim načrtom vseslovanske federacije. Kakorkoli že, tudi v "Jugoslaviji" so bili opredeljeni za regionalno (federalistično) jugoslovansko ureditev.

Lev Tuma je bil previden in trezen politik in tudi ni sprejel (kot tudi K. Heruc) oktobrske revolucije. Njegovi načrti so bili tudi bolj realistični, medtem ko se je Krunoslav Heruc do februarja 1917 zavzemal za zamisel "združenih slovanskih držav". Po februarju 1917 se je Heruc zaradi svojih monarhističnih nazorov umaknil v Gruzijo na Kavkazu, kjer se je prav tako močno ogrel za idejo "Vzhodnih združenih držav" oziroma "Vzhodnjaške zveze" v srednji Evraziji²³ in postal svojevrsten predhodnik "evroazijatstva".

Bivanje v Gruziji je dalo načrtom K. Hruca nov zalet. V pismih, ki jih je iz Tbilisija pošiljal K. Kramaržu v Prago, lahko natančno ugotovimo, da je K. Heruc na Kavkazu bival med leti 1917 in 1922. V prvem pismu z dne 4. 10. 1920 je K. Heruc napisal: "Leta 1917 me je zaneslo sem na Kavkaz in sem za to tudi hvaležen usodi. Tu sem dal iniciativo nekaj organizacijam lokalnega pomena. Sedaj je na vrsti večje delo "Vzhodnjaška zveza". Iz priloženih mojih člankov "Gospodarska fronta malih narodov", "Češka in Gruzija", "Pismo iz Tbilisija", "10 državljskih zapovedi (5 za vse, 5 za vzhodnjake)", okrožnice "Gručeto (Gruzijsko-češko tovarištvo)" in na koncu "Vzhodnjaška zveza" vi vidite, da se na različne načine trudim seznaniti tukajšnje prebivalce z zamisljo o Vzhodni zvezi kot glavnemu cilju, kot edinstvenemu smislu bivanja. Prosil bi vas, če bi lahko to na vse načine podprli: v parlamentu, v tisku in pri vaših osebnih prijateljih. Upam da bo tudi tu, kot pri "Ruskemu zrnu", vaša pomoča prinesla željene uspehe."²⁴ Heruc je bil očitno pripravljen za nekaj časa odložiti skrb za vseslovansko zvezo, in vso energijo usmeriti na "vzhodne težave". Pisal je: "Če mi, Slovani, lahko vlijemo v to vzhodno idejo svojo slovansko iniciativo in jo uresničimo, lahko naša slovanska ideja dobi večje razsežnosti, kot če bi jo organizirali samo v slovanskih okvirih."²⁵

Kot vidimo, je Heruc res postal svojevrstni predhodnik evroazijskega prebujanja. Predlagal je tudi ustanovitev češko-vzhodne zveze, "prvenstveno na gospodarskih temeljih; politična, kulturna in religiozno-filozofska vprašanja pa bi prepustili naravnim tokovom". V središče "vzhodnega" sveta je Heruc postavil Kavkaz. In potem pogumno priporočil bivšemu premieru ČSR K. Kramaržu naslednje: "Iz vseh nekavkaških držav vzhodnega kroga je Češka edina, katera bi glede na svoje zmožnosti in kulturno zrelost

²² Optimizem za bodoči narodni razvoj Čehov lahko med drugim opazimo tudi v pismu češkega buditelja V. Mahačeka, ki je V. I. Lamanskovemu napisal takole: "Z globokom spoštovanjem, Vladimir Ivanovič, vam mislim nasprotovati takole: Češki narod ne bo nikoli potonil v nemškem morju!!!! Praga, 18. 2. 1899. Vladimir Mahaček. Arhiv ruske akademije znanosti, oddelek v Petrogradu, f. 35, Op. I. D. 956. O teh pogledih tudi: Opat Jaroslav: Filozof in politik T.G. Masaryk 1882–1893. Praga 1990, str. 204.

²³ ANM Praga. F. K. Kramarž. 2/5 643.

²⁴ Isto tam, 2/5 641.

²⁵ Isto tam 2/5 642.

lahko zavestno in rešilno prišla in mora priti Kavkazu na pomoč. To je zgodovinski klic Češki. Češka je dolžna priti v tesne gospodarske in kulturne vezi z Gruzijo. To bi bilo za Češko enako dobro v občenarodnem, nestranskem pogledu za vse razrede, poklice in državljane."²⁶ Herucu je bilo žal, ker v Tbilisiju ni našel niti enega Čeha, ki bi to v zadostni meri razumel in poskušal uresničiti. Pismo je zaključil z vzklikom: "Mogoče pa vi, Čehi, bolehate za enakim državnim daltonizmom, za katerim je bolehal in umrla Rusija?"²⁷

V prilogi št. 1 k pismu pod geslom "Združevanje zahoda z vzhodom snuje novo življenje" so opisana programska načela načrtovane češko-vzhodne zveze. Prva točka govori o neizbežnosti izgraditve kulturno-gospodarske Vzhodnjaške zveze in Združenih držav vzhoda v srednji Evraziji.²⁸ Cilj te zveze je bil viden tudi v priloženemu statutu češko-gruzijskega tovarištva ("Gručeto"): "Zbližati in povezati na strogo delovni osnovi Gruzijo – center bogatega srednjega vzhoda – s Čehoslovaško, industrijskim in kulturnim centrom srednje Evrope, da bi z vzajemnim trudom polno zaposlili vse proizvodne sile obeh dežel."²⁹

V drugi točki načrta Vzhodnjaške zveze so poudarili, da so lahko članice te zveze "vse države, a tudi večje družbene, kulturne in gospodarske organizacije narodov bližnjega, srednjega in daljnega vzhoda, ki so ostale ali na novo nastale na razvalinah Avstrije, Turčije in Rusije, okoli navzven starega, v srcu večno mladega Kavkaza, združene v preteklih usodah, napredni miselnosti in nalogah prihodnosti."³⁰

Nov vzhodnjaški svetovni nazor naj bi, kot si je predstavljal Heruc, izkoreninil vsakršno zlo, posamezne oziroma organizirane narode in povečal človeško naravo, ter jo ponesel bliže k božanskemu idealu.

Drugo pismo, ki ga je Krunislav Heruc poslal v Prago ima datum 29. 10. 1922. Obstajata dve samostojni različici tega pisma, označeni z istim datumom. Prvo pismo, kot je povedal sam Heruc, je bilo poslano Kramaržu na slepo srečo, drugo pa je bilo zaradi zanesljivosti poslano prek češkega konzulata v Tbilisiju. Pismi pa sta si, ne glede na isti datum, tako po duhu, kot po vsebini, precej različni. Pri tem je prvo pismo, poslano z navadno pošto, malo bolj odkrito in rahlo zmedeno. V teh pismih je Heruc izražal, glede na dogodke, svojo vero v "veliko svetlo bodočnost Slovanstva in njegovo zgodovinsko poslanstvo na vzhodu. To vera se me drži tudi sedaj, drugače ne bi prenesel vseh žalitev in odrekaj."³¹ Žal mu je bilo tudi, da se Čehi niso bolj živo odzvali na njegova pisma pred prihodom boljševikov v Gruzijo, "ko je bilo možno še marsikaj narediti".

V pismu, poslanemu "na slepo", je Heruc izražal prepričanje, "da je vzhod za nas, Slovane, bolj potreben in zanimiv, kot to običajno mislimo: Po našem prepričanju so Čehoslovaki sestavni drobec bodočega vzhoda. Če bi vi, Čehi, počakali leto-dve, bi se vse to potrdilo, ker Nemci tu na veliko utrjujejo svojo kulturno vlogo",³² je poudarjal. Sodeč po teh pismih lahko zaključimo, da Heruc ni dobil odgovorov na svoje poslanice z načrti "Vzhodnjaške zveze", poslane že leta 1920. Ponuja se tudi vtis, da se je Heruc malo utrudil svojih načrtov, ki so sledili drug za drugim. Težko je tudi presoditi, kateri

²⁶ Isto tam.

²⁷ Isto tam.

²⁸ Isto tam, 2/5 643.

²⁹ Isto tam, 2/5 645.

³⁰ Isto tam, 2/5 643.

³¹ Isto tam, 2/4 649.

³² Isto tam, 2/5 647–648.

od teh načrtov so bili samo "za na papir", in kateri so bili tudi dejansko uresničljivi. To naj ostane kot naloga bodočim raziskovalcem.

Leta 1922 je Heruc sporočil Kramaržu, da se je spet lotil ustanavljanja "Kavkaškega bibliografskega inštituta" in svojega prejšnjega namena "delati na slovanski kolonizaciji Kavkaza in vzhoda ter preobrazbi srednjega in bližnjega vzhoda v novi, samozadostni "vzhodnjaški" ali "mavrični" svet" (la race irise-franc., op. J. F.). Prepričan, da nam vzhodnjakom pripada mesijanstvo na zemeljski krogli, poudarjam, da morate Čehi omogočiti širok dostop kavkaški mladini na poljedelsko prakso v vaši deželi. Pomagajte, Karel Petrovič (Kramarž, op. J.F.) ustanoviti v Pragi glavni odbor Kavkaškega zrna.³³ Kot vidimo, je želel Heruc v Gruziji ustanoviti društvo s podobnimi cilji kot "Rusko zrno", ki je delovalo v predvojni Rusiji. Kramaržu se je tudi pritoževal nad ogovarjanji ("jaz da sem bil nemški špijon, tajnik Štjurmerja, jaz pa tega sovražnika Slovanstva nisem niti nikdar videl") in ga večkrat prosil za pomoč: "Vi sta mi leta 1908 pomagali ustanoviti Rusko zrno, sedaj pa mi pomagajte ustanoviti meni neobhodno Kavkaško zrno. Pošljite mi literaturo o slovanskem preporodu na Češkem. Najdite ljudi duhovno podobne meni, s katerimi bi si lahko dopisoval. Odgovarjal bom v ruščini ali v hrvaščini."³⁴ V pismu je bil tudi predlog: "Brez oklevanja pristopiti k ustanovitvi Kavkaško-češke banke". Tudi tu je s svojo značilno vztrajnostjo sporočal Kramaržu: "Pri visokem tečaju vaše češke krone, pri veliki zalogi vseh vaših strojev in materialov, pri tej brezposelnosti, ki se bo na Češkem še bolj razrastla, mora vaša država brezpogojno nastopiti na tujih trgih, ne toliko kot trgovec, ampak v vlogi velikega vlagatelja. Bližnji vzhod je za vas zanimiv in potreben del zemeljske krogle *tako v gospodarskih kot v idejnih odnosih* (izločeno iz pisma, op. J. F.). Priporočam vam, da bi čim hitreje poslali resno gospodarsko misijo, ki bi prišla na pogovore s tukajšnjo vlado, ki bo do vas, Čehov, bolj uvidelna kot do katerikolega drugega naroda."³⁵ Iz pisma lahko tudi izvemo, da je bilo gruzinsko-češko tovarištvo ("Gručeto", v katerem je deloval tudi knez Tumanov, ki je takrat odšel v Berlin ali Varšavo) po prihodu boljševikov ukinjeno. V pismih pa žal ni nikjer omenjeno, ali je Herucu uspelo uresničiti načrte za "Kavkaški bibliografski inštitut". Na robu pisma je tudi majhen pripis: "Slovani kruha ne rabijo, oni so drug drugemu na voljo in so tako siti."³⁶ Ta stari izrek hkrati izraža tudi grenko izkušnjo delovanja Krunislava Heruca po februarški in oktobrski revoluciji.

Vsa pisma K. Heruca so napisana v dobri ruščini. Edino v zadnjih dveh je namesto ruske cirilice uporabil češko (ali hrvaško) abecedo za pisanje ruskega teksta. Na njih je tudi odtisnjen njegov osebni pečat "Krunislav Jurjevič Heruc", na koncu pa njegov podpis v ruščini in hrvaščini.

O zadnjih letih življenja v Rusiji Krunislava Heruca, vidnega buditelja gibanja za slovansko enotnost (pomembnega tako za Hrvate kot Ruse), nam ni znanega nič. Prevladuje mnenje, da je v zadnjih letih življenja učiteljeval nekje na deželi. Če je bilo res tako, je bilo to na severu ob Ladoškem jezeru, kjer naj bi živel skupaj s svojo družino. Drugače glede na svojo izredno in neutrudno naravo ne bi opustil vseh svojih načrtov.

In če sodimo tudi po tem, da je svoj prvi "evroazijski" zbornik "Izhod na vzhod – slutnje in dejstva" izdal v Sofiji leta 1921, lahko Krunislava Heruca, tudi po njegovem prejšnjem načrtu "Vzhodnjaške zveze" (1919–1920), štejemo tudi za "ustanovitelja evroazijstva", in ne samo za buditelja slovanske enotnosti. Po vplivu ruske revolucije in

³³ Isto tam.

³⁴ Isto tam.

³⁵ Isto tam, 2/5 649–650.

³⁶ Isto tam, 2/5 647–648.

neposrednemu srečanju s samobitnimi kulturami kavkaških narodov, je idejna osnova Krunislava Heruca doživela ogromen razvoj od zaokroženosti v etničnih odnosih v načrtih slovanske enotnosti, do bolj splošnega vseslovanstva oziroma v svojem bistvu evroazijstva.

Po februarški in potem po oktobrski revoluciji, katero ne Heruc, ne Tuma nista sprejemala, sta se poti teh dveh jugoslovanskih buditeljev dokončno razšli.

Prevod: Martin Premk